

Kap 15 : ”1954/80 – En ny författning”

Första världskriget var ingen bra tid för monarkier och det gällde även Sverige. Fram till 1917 gällde devisen ”Kungen äger allena styra riket”. Därefter var det slut med den saken men det dröjde länge innan regeringsformen som var från 1809 skrevs om så att den överensstämde med läget. 1954-1963 arbetade ”författningsutredningen” med en delrevision men långsamt, långsamt. Det färdiga förslaget sköts ned från båda hållen: Monarkisterna kritiserade det för att eliminera kungens roll i det dagliga regeringsarbetet. Republikanerna kritiserade kungens fortsatta inflytande som regeringsbildare, t ex att kunna upplösa riksdagen och utlysa nyval. En ny utredning, ”grundlagsberedningen” tillsattes 1966 för att skriva om hela författningen. En motion från socialdemokraten Nancy Eriksson m fl att även utreda alternativet republik (KU 1966:10) vann i riksdagen efter fem timmars debatt men röstades med knapp majoritet ned i konstitutionsutskottet (genom lottning faktiskt). Stämningen var hätsk. Skådespelaren Ulf Palme kallade motionen för ”en spark i baken av en fru Eriksson i spetsen för 34 andra skrikare.”¹ På slottet var det locket på som vanligt. Republikanen Ulla Lindström: ”1966 när Nancy Eriksson lade fram sin stora republikmotion råkade jag komma på middagarna både till prins Bertil och kungen. De kungligas förmåga att hålla god min under republikdebatten ingav respekt. De vek inte en hårsman från sin neutrala älskvärdhet även mot republikaner och syndare av min typ.”²

Gustaf VI protesterade aldrig direkt mot Nancy Erikssons motion via någon politisk kanal (någon sådan fanns inte) men gjorde sina farhågor kända på omvägar och genom personliga samtal. T ex framförde han i enrum efter konseljerna sina reaktioner till Tage Erlander att han blivit oerhört sårad av denna brist på förtroende. Erlander åkte ut till Drottningholms slott och gav Gustaf VI sin personliga försäkran att inget skulle komma ut av motionen. Efter det den röstades ned fick Gustaf VI godkänna några formuleringar i utredningsuppdraget som hänvisade till den.

De kungatrogna ansåg Gustaf VI behövde stöd. Sägverksägaren Gottfrid Carlsson i Tutaryds socken i Småland kände sig kallad och började i maj ta emot intresseanmälningar till ett medborgartåg, liknande 1914 års ”bondetåg”, för att uppvakta Gustaf VI och uttrycka oro över att ”Grundpelarna i vårt samhälle, det kristna arvet och det svenska statskicket diskuteras på ett sådant sätt som vi i Finnveden i Småland liksom på otaliga andra platser i vårt land icke kunna dela”.³ Carlsson räknade med uppåt 100 tusen deltagare. Detta oroade socialdemokraterna som uppfattade det som en upprepning av Mussolinis ”marsch mot Rom”. Gustaf VI svarade mycket bestämt att han inte ville veta av något sådant. Man påverkade genom utredningar och riksdagsbeslut, inte genom gatans parlament.

Erlander hade en oväntad respekt för Sibyllas maktambitioner och fruktade 1967 att hon i likhet med kung Konstantins mor Fredrika genom sin son skulle försöka agera i bakgrunden. Om det fanns någon grund för sådant undandrar sig min bedömning.⁴ Det fanns ett rykte. ”Prinsessan Sibylla sade en gång på tal om Palme: Kungen reagerar ju inte ens mot den där förskräcklige Palme på något sätt...”⁵ Sibylla ville varken bekräfta eller dementera uttalandet. Troligare är dock att Erlander reagerade på denna franska tidningsanka:

¹ Expressen, 1966-01-18.

² Ulla Lindström. Svenska Dagbladet, 1972-11-11.

³ Gottfrid Carlsson. Svenska Dagbladet, 1966-07-11.

⁴ Olle Svenning. Sveriges siste kung - det kan också firas. Aftonbladet, 2006-04-30.

⁵ Åke Ortmark. De okända makthavarna : de kungliga, militärerna, journalisterna. W & W, 1969.

Till de mest festliga inslagen hörde en cirkulärartikel som dök upp här och där i kontinentens populärpress, distribuerad från en reportagebyrå i Paris och signerad Max Hector. Artikeln visste att berätta att det svenska kungahuset ingalunda hade blivit tagen på sängen av Nancy Erikssons motion [om att utreda republik som statsskick]. Prinsessan Sibylla skulle redan ett par veckor före jul kallat kungafamiljens medlemmar till en konferens på Drottningholms slott den 5 januari [1966], alltså i god tid innan motionen väcktes. Sibylla skulle ha sagt ungefär som så: - Mycket snart ämnar socialdemokraterna göra ett försök att störta kungahuset för att införa republik.

Den 83-årige monarken satt intill Sibylla, såg väldigt ledsen ut och nickade tyst men bekräftande. Sibylla fortsatte:

- Jag vill påminna er om hur socialdemokraterna i landet har förlorat väljarnas förtroende på grund av impopulära skatter, starka prishöjningar och en svår bostadsbrist. Nu ser socialdemokraternas ledare en möjlighet att avleda folkets uppmärksamhet från dessa trista fakta genom att föreslå införandet av republik.

Runt bordet på Drottningholm satt de tre gifta döttrarna, Margaretha 32, Birgitta 29, Desirée 28 samt ogifta Christina 23, och den 20-årige kronprinsen – samtliga fyllda av stundens allvar.

Den franska artikeln berättar vidare:

- Den svenska monarkin befinner sig i en desperat situation, framhöll Sibylla. Men det finns en väg ur den: Vi måste vinna svenska folkets sympati. Det är inte orealistiskt att räkna med att frågan om republik kommer att avgöras genom folkomröstning. Vi måste därför vinna svenska folket för monarkin. När vi gifte bort mina flickor så innebar det god publicity och en massa good will för kungahuset. Dessutom är kungen en älskad person.

Kungen nickade bedrövad och tackade.

- Men allt detta räcker inte för att vi ska vinna kampen, fortsatte Sibylla. Vi måste gifte bort kronprinsen för att riktigt vinna folkets hjärta.

Max Hector fortsätter sin toppinitierade rapport från Drottningholm sålunda:

Medan allas ögon riktades mot den blåögde vackre svenske kronprinsen relaterade prinsessan Sibylla vad som hade hänt några dagar innan drottning Louise gick bort. Veckan före sin bortgång kallade drottningen på Sibylla och sade: - Min tid är snart ute, nu är det bara du, Sibylla, som kan kämpa! Carl Gustaf är för ung, Gusty är för gammal för att orka med och Bertil är för långt borta. Du är den enda som vet hur dom ska tas! Men lova mej en sak ...

Den döende drottningen skulle ha bett Sibylla lova att se till, att Carl Gustaf blev gift i England.

- Endast den brittiska kronan kan rädda den svenska. Vi bernadottar har "plikten framför allt" som valspråk. Känner jag Carl Gustaf rätt, kommer han att förstå. Folk pratar och säger att Carl Gustaf aldrig kommer att bli kung. Nonsens, påstås den

dödsmärkta drottningen ha utbrustit, han ska upp på tronen. Avskaffandet av monarkin skulle ta död på min gamle man. Det skulle ta kål på oss allihop. Du måste lova mej, att om det drar ihop sej till en kris, då måste du tala till dem. Du, Sibylla, måste hjälpa de våra genom krisen!

När Sibylla hade avslutat sin berättelse, rapporterar Max Hector, föll hela kungahuset i gråt.

När det var färdiggråtet skulle Sibylla med tillkämpat lugn ha yttrat:

- Jag har en plan, den rymmer många olika schackdrag på en gång, schackdrag på lång sikt, men genomför vi dem grundligt, så vinner vi kampen.

Sibyllas plan hade följande huvudlinjer, framhåller Max Hector.

- 1) Relationerna med Buckingham Palace måste med det snaraste förbättras.
- 2) Tidningarna måste animeras till en förstärkt publicity kring den kungliga familjen.
- 3) Man måste mera målmedvetet matcha Carl Gustaf för att ge honom en plats i hjärtat hos svenska folket.
- 4) Man borde snabbt arrangera ett sammanförande av Carl Gustaf och Anne of England.
- 5) Bröllop mellan Carl Gustaf och Anne senast 1967.

Det var mötets mening, i varje fall enligt Max Hectors protokoll, att det där med relationerna mellan Skeppsbron och Buckingham Palace vore en fråga värd att ges prioritet i handlingsprogrammet. Drottning Elizabeth av England rapporterades för all del inte vara särskild nådigt inställd till svenska kungahuset sedan prinsessan Margaretha tagit sig orådet före att pussa John Ambler mitt för allt det brittiska folket under en TV-intervju i BBC. Hon hade blivit så purken att Margaretha inte ens blivit bjuden på te hos Elizabeth, trots att hon bott i London ett och ett halvt år. Men, framhåller mr Hector, svenska hovet hade gott hopp om att kunna reparera de skador som Margarethas TV-puss vållat. Kungafamiljen beslöt enhälligt att prins Bertil, som har tumme med Buckingham Palace, skulle försöka jämna vägen för Carl Gustaf.

Kungen å sin sida lovade att ställa upp ordentligt för den amerikanska bildtidningen LIFE som anhållit om att få göra ett 16-sidigt reportage om hans vardag. Kunde man inte rentav tänka sig att kungen i sammanhanget beviljade sitt livs första intervju? Sammanträdet avslutades med att hovets presstjänst rapporterade, att den svenske stjärnfotografen Lennart Nilsson fått uppdraget att utföra bildreportaget för LIFE [vilket faktiskt var sant].⁶

*

Därefter var det lugnt fram till riksdagens högtidliga öppnande 1969 tre år senare:

Folkpartiet fick förra året [1969] påtagligt kännning av att frågan republik/monarki är emotionellt laddad. Det hände sedan ett antal yngre fp-riksdagsmän med Per Ahlmark [1939-] i spetsen demonstrerat mot monarkin genom att utebli från riksdagens högtidliga öppnande i Rikssalen på Slottet.

⁶ Stig (Gits) Olsson. Gustaf Adolf – Profilen. Malmö: Bengt Forsbergs förlag. 1967, ss. 111-114.

Det blev en storm utan like. Folkpartiets kungatrogna satte i gång en intern smädekampanj, telefonerna på partikansliet gick varma och protestbrev strömmade in. Toalettpapper i brev, hotfulla anonyma telefonsamtal och avrättningshot (!) hörde till de mest extrema inslagen.

Per Ahlmark medgav att ”hettan i engagemanget” kommit som en överraskning för honom och tillade att han givetvis i framtiden skulle ställa upp inför sin konung – förutsatt att statschefen då kom till riksdagen i stället för tvärtom.⁷

1969 års högtidliga öppnande var varken första eller sista gången som någon struntade i ceremonin. ”Varken statssekreterare Ingvar Carlsson (s) eller folkpartisten Per Ahlmark har någonsin deltagit. De uppfattar ceremonin som parodisk. Man låtsas som om kungahuset fortfarande betyder något. Dessa unga sossar kallas skämtsamt för SSU Helgeandsholmen.”⁸ Ingvar Carlsson belönades senare av sällskapet ”Republikanska seglare” för framstående insatser i republikens tjänst. Kanske var det detta. Kanske något annat. Olov Palme deltog faktiskt i en av Gustaf VIs sommarkonseljer på Sofiero iklädd klubbens tröja men han hade skjortan över vilket ansågs övermåttan fejt.

Samma år avgick statsminister Tage Erlander (1901-1985) för att ersättas av Olov Palme (1927-1986). Gustaf VI beviljade dennes avskedsansökan vid konseljen tisdagen den 14 oktober 1969 strax före klockan 11. Han höll ett kort tal och sade bl a: ”Min käre Tage Erlander. Vårt personliga förhållande har alltid varit gott, präglat som det var av full ömsesidig uppriktighet ofta kryddad av välgörande humor.” De båda träffades efteråt i enrum. Erlander kom ut med en stor silverpokal, 34 cm hög och kallad ”Kungens stora”. Konseljen var revolutionärt folklig i den bemärkelsen att statsråden i Palmes nya regering både vägrade bära frack och att lägga fingrarna på bibeln när de svor statsrådsförsäkran. Efteråt bjöd Gustaf VI Tage Erlander och hans fru på lunch.⁹ Även CG närvarade. Stämningen var en smula frostig.

I motgåva bjöd Erlander nästa dag ut Gustaf VI till Harpsund där han som siste person i raden fick en roddtur i den berömda ekan. Erlander förklarade ”att han betraktade kung Gustaf Adolf som en personlig vän” och prisade honom för det sätt på vilket han iakttagit den konstitutionella monarkins principer. ”Vi har kunnat tala med varandra öppet och förtroget även om omstridda frågor. Våra samtal har oftast gällt allvarliga ting men har många gånger lättats upp av Ers Majestäts vana att dra fram även de ljusare sidorna av livet på ett sätt som sannolikt är rätt ovanliga vid samtal mellan en statschef och en regeringschef. På detta sätt har ett förtroendefullt samarbete vuxit fram och ur detta samarbete har i sin tur uppstått inte bara en respekt för varandra utan också vad jag vågar kalla en varm personlig vänskap.”^{10,11}

*

Grundlagsberedningen lyckades den 16-20 augusti 1971 ena sig om monarkins ställning genom den s k Torekovkompromissen.¹² Sverige skulle även i fortsättningen vara en monarki,

⁷ Michael Jägerblom. Skall Europas kungahus överleva 70-talet? Vecko Journalen, 1970:4.

⁸ Expressen, 1969-01-08.

⁹ Expressen, 1969-10-14.

¹⁰ Elisabeth Crona. Svenska Dagbladet, 1969-10-15.

¹¹ Elisabeth Crona. Svenska Dagbladet, 1969-10-16.

¹² Torbjörn Bergman: Multiple Goals and Constitutional Design: How the Swedish King Lost His Formal Powers. Statsvetenskaplig tidskrift, 1992:3, s 209-232.

inte en republik. Det republikanska lägret insisterade dock på att monarkin helt "avlövades" på formella maktbefogenheter. Det monarkistiska lägret förefaller ha varit tacksamt för att monarkin alls fick vara kvar om det så bara var till namnet. Monarkins "ledande försvarare" i utredningen moderaten Allan Hernelius (1911-1986) hade visat en så demonstrativ kompromissvilja att han efteråt skämtsamt av båda parterna kallades för "kungamördaren". Utslagsgivande verkar ha varit att de socialdemokratiska ledamöterna hade order från partiledningen att inte driva saken till sin spets. Stödet för monarkin var nämligen starkt bland många av deras väljargrupper. Finansminister Gunnar Sträng formulerade senare saken som att: "Så länge som Gertrud, socialdemokrat i Emmaboda, har kungen och Silvia uppsatta på dass så får vi stryk i frågan."¹³ Det fanns även ett beslut från partikongressen 1969 där "monarkisterna" vann med 300-50. Även de borgerliga partierna var splittrade i frågan.

Torekovdiskussionerna kom att bli så långdragna att man inte hann med att diskutera igenom konsekvenserna av en rent ceremoniell statschef. Förmodligen var alla i slutet dessutom för utmattade. Arne Gadd (s) skämtade senare att Torekov reducerat kungen till "ett uteslutande heraldiskt fenomen". Ordf i utredningen landshövdingen och socialdemokraten Valter Åman (1905-1998) ordnade senare fram ett antal arbetsuppgifter. Mycket förblev dock ospecificerat. Det kom senare att ge CG ett visst manöverutrymme.

Själva Torekovtexten var mycket kortfattad. Kungens uppgift är att öppna riksdagen och att hålla sig informerad om rikets angelägenheter.¹⁴ Att kungen skall ha representativa och ceremoniella uppgifter utöver detta måste man läsa mellan raderna. Propositionen var något utförligare. Den föreslog bl a att statschefen för att markera deras vikt skall medverka vid två ceremonier, vid öppnandet av riksdagen och vid konsej i samband med regeringsskifte. "I övrigt bestäms statschefens representativa uppgifter till stor del genom sedvana. Vissa funktioner utöver han enligt gällande folkrätt."¹⁵

Torekovkompromissen tolkas ofta som en munkavlelag och en uppmaning till fullständig passivitet. I propositionen står: "Statschefens hela agerande inför offentligheten måste präglas av hans roll att företräda nationen i dess helhet. Som beredningen utvecklar utförligt får hans sätt att utöva representation inom landet och i förhållande till andra stater inte vara sådant att det tyder på motsatsförhållande eller spänning mellan statschefen och de politiskt ansvariga organen."¹⁶ Lättare sagt än gjort skulle det visa sig. Åman hade förmodligen Gustaf Vs borggårdstal 1914 i tankarna. I praktiken har det blivit ett totalt åsiktsförbud även om trivialiteter. Allt detta är dock oklart eftersom den utlovade specifikationen av kungens skyldigheter o s v aldrig såg dagens ljus.

Utredningarna 1954-1973 har förvirrat eftervärlden. "[Man ägnade] exakt 20 år åt att lösa problem som de flesta var överens om inte fanns, där diskussionsunderlaget främst bestod i resonemang kring hypotetiska situationer rörande relationerna mellan statschef, statsråd och riksdag som inte varit aktuella sedan mitten av 1700-talet, efterhand parade med en total fixering vid att förverkliga den skrivna konstitutionens

¹³ ON. "Så länge som...". Rojalisten, 1990:4, s 15.

¹⁴ Nils Stjernquist. Grundlagberedningskompromiss i statschefsfrågan. Statsvetenskaplig tidskrift, 1971:4, s 377-379.

¹⁵ 1974 års regeringsform. Avsnitt 5.4 Statschefen. Prop 1973:90, s 170-176.

¹⁶ 1974 års regeringsform. Avsnitt 5.4 Statschefen. Prop 1973:90, s 170-176.

roll som in i minsta detalj deskriptiv och inte i någon del tyngd av tradition. Det är i nuläget ännu oklart hur resultatet av hela denna politiska process ska tolkas.”¹⁷

Gustaf VI och Erlander möttes även efter Torekovkompromissen. Gustaf VI beklagade sig djupt över att kungen inte längre skulle var regeringsbildare. Erlander svarade att det av respekt för hans person inte skulle ske under hans regeringstid. Denna respekt väckte till slut löje. I studentkårens pissoarer kunde man vid denna tid hitta texter som: ”Det är inte monarkin som sådan jag har problem med, det är kungen [personligen] jag vill åt” (kåsören Red Top i Dagens Nyheter; kåseriet ”Saker vi sällan hör”) och ”Bevara monarkin – Kungen i formalin” (anarkisterna).

CG var besviken. Han hade hela sitt liv uppfostrats till att bli kung. Nu vart det inte ens en tumme kvar:

Landets blivande kung medger att han är besviken på det ändringsförslag till grundlagen som hotar att begränsa hans betydelse så till den grad att hans uppgifter skulle inskränkas till så gott som bara representation. ... Om sin framtida ställning säger han själv att han måste anpassa sig till nutida tankesätt och bli något slags försäljare av Sverige.

– Man kanske inte kan fatta några [beslut] direkt, men man kan prata med folk och diskutera olika lösningar.

– Det känns ganska tokigt att först uppfostras i ett visst syfte, att motta ett ämbete. Sen finns det ingenting som väntar, buff! (Kronprinsen viftar med händerna i luften.)

– I princip kunde kungahuset göra någonting åt saken men det är sed att man inte startar något klart politiskt agerande eftersom detta skulle föra med sig öppna motsättningar mot riksdagen. Och det är ju den som stiftar grundlagarna. Därför tar man inte ställning, dvs hovet tiger och säger ingenting.

– Jag kan inte säga vad jag skulle göra om monarkin inte fortsatte. Skulle jag gå i pension eller vad? Jag har inte tänkt efter vad jag skulle bli om jag inte skulle bli vald till kung. Jag är född och upp vuxen för det.^{18,19}

Den 6 mars 1973 sammanträffade ordf Valter Åman med CG, Gustaf VI och riksmarskalk Stig H:son Ericson för att informera dem om utgången. Åman började med en beskrivning för hur lagförslaget skulle komma att behandlas och beskrev därefter lagförslaget punkt för punkt. Gustaf VI var positiv till informationskonseljerna (det var bra att slippa dränkas i dagliga trivialiteter) och till att kungen även i fortsättningen skulle underteckna kreditivbrev för nyutnämnda ambassadörer och kunna utnämna hertigar. Gustaf VI var negativ till att kungen inte längre skulle vara högsta chef för försvarsmakten (Åman hade redan tidigare diskuterat saken med prins Bertil vid ett besök på KAK vilket resulterade i en förändring av propositionen så att kungen skulle inneha försvarets högsta rang och ceremoniellt företräda riket utåt), upphävandet av ordensväsendet för svenska medborgare (återinfördes senare för kungahuset) och att statschefens rättsliga immunitet avskaffades (den återinfördes). CG teg

¹⁷ Mikael Svanberg. Den svenska revolutionen – Några frågor kring tiden när Sverige blev ”en form av republik”. Karlstads universitet. Fakulteten för samhälls- och livsvetenskaper. Politiska och historiska studier 2010:1.

¹⁸ Kirstio Kallio. Kvinnan ska stanna vid spisen. Svensk Damtidning, 1972:31.

¹⁹ Kirstio Kallio. Intervju med Carl Gustaf i finska veckotidningen Viikkosanomata. I: Expressen, 1972-07-16.

sig genom dragningen.²⁰ Var man maktlös så var man. Tigandet togs som intyg på att han godkände förändringarna.

SM: Har kungen någonsin upplevt att monarkin varit hotad på allvar?

CG: Nej, kanske inte direkt. Det var en viss... hur ska jag säga... känslig period i samband med tronskiftet. Så här efteråt tycker jag det.

SM: Var monarkin politiskt hotad?

CG: Ja, det kan man säga. Det fanns vissa stämningar och vissa diskussioner och en viss känsla... Man skulle förändra allting...

SM: Agerade kungen för att motverka det?

CG: Jag kunde inte göra så mycket. (1972 föreslog grundlagskommissionen att kungens roll skulle bli helt representativ. Kravet på avskaffandet av monarkin avstyrkte Olof Palme på den socialdemokratiska partikongressen med att det nu bara ”krävdes ett penndrag” för att införa republik.)

SM: Tog ni upp diskussionen privat med statsminister Olof Palme någon gång?

CG: Vi pratade inte om såna saker, nej.

SM: Aldrig någonsin! Trots att den socialdemokratiska partikongressen krävde att kungahuset skulle avskaffas...

CG: Ja, sedan många år.

SM: Nog måste ni ha tagit upp det på tu man hand...

CG: (Tystnad)...Nej.

SM: Det har jag svårt att tänka mig...

CG: Mmmmm...

SM: Var det inte frestande att bara dryfta det någon gång...

CG: (Lång paus) ...Nej, men jag sa väl att jag var mycket medveten om att det var inskrivet i det socialdemokratiska partiprogrammet. Sen behövde jag inte säga så mycket mer, tycker jag...

SM: Vad svarade Olof Palme?

CG: Det var inte läge att säga så mycket då, men vi vet ju om hans agerande efteråt. Han avförde frågan på partikongressen med det beryktade pennstrecket. Men det kändes märkligt, tycker jag.

SM: På vilket sätt?

CG: Att det bara skulle hänga på ett litet pennstreck! I den nya regeringsformen fanns inga instruktioner om vad en modern monark skulle göra - däremot fick jag snabbt klart för mig vad jag inte fick göra!

SM: Var kungen aktivt emot regeringsformen?

CG: Ja! Hur ska jag säga... i en situation där jag tog över en historisk uppgift kändes det lite märkligt, om jag uttrycker mig milt...

SM: Kändes det som en degradering?

CG: Ja, en viss form av misstroende. Självfallet.

SM: Framförde kungen det?

CG: Nej, det går inte.

SM: Det får man inte göra om man är kung?

CG: Nej, det får man inte. Men det pågick en debatt, kanske inte offentlig. Vi diskuterade med folk inom statsförvaltningen och...

SM: Lobbying kallar vi det för i dag.

CG: Så kan man också kalla det. Jag kunde inte framträda i debatten.²¹

²⁰ Margit Fjellman. Gustaf VI Adolf. Närbilder av kungen. Bonniers, 1973, s 174-178.

²¹ Stephan Mehr. Intervju med kung Carl XVI Gustaf. MånadsJournalen, 1996:5.

Propositionen som helhet lades fram inför riksdagen den 28 mars 1973 och gick på remiss. Den 15 september samma år dog Gustaf VI. Den 28 februari 1974 antogs propositionen men eftersom den gällde en grundlag måste den godkännas ytterligare en gång med ett mellanliggande val. Den trädde därför inte i kraft förrän den 1 januari 1975. Sverige blev då formellt en parlamentarisk republik eftersom ”All offentlig makt i Sverige utgår från folket”. I monarkistiska kretsar kallades regeringsformen för ”Östeuropa light”. Republikanerna var halvnojda. Sverige var visserligen inte republik men en ”skenmonarki”. CGs passivitet går möjligen att förklara med stämningläget. Ett av förslagen skall ha varit att kungen på regeringens initiativ skulle kunna avsättas genom ett enkelt riksdagsbeslut.²² Jag har dock inte kunnat hitta förslaget. Kanske fanns det i remissvaren.

Åman kommenterade senare sina relationer med Gustaf VI som att ”Jag skulle vilja säga att med sin takt och stora arbetsförmåga är kung Gustaf Adolf ett utomordentligt föredöme för hur en svensk ämbetsman skall uppträda.”²³ En ganska harmlös person således. Kanske inte det bästa eftermäle man kan få som kung.

Protesterna hade under den första riksdagsbehandlingen av propositionen 1973 varit ganska lama vilket i efterhand har skylts på Gustaf VIs höga ålder och CGs passivitet. Förmodligen var man lättad över att det hela äntligen var över. Under riksdagsbehandlingen gratulerade sig socialdemokraten Gunbjörg Thunvall för sin pionjärgärning att vara den första eller möjligen andra kvinnliga ledamoten i en författningsutredning och önskade sig några efterföljare. Hon passade också på att ge CG ett tjuvnyp:

En av våra kvällstidningar publicerade häromdagen en intervju samt bilder av kronprinsen i sin båt, och man fick veta att han lärt sig styra ”skutan Sverige”. Längre ned i artikeln omtalades att kronprinsen håller ratten nonchalant med högra handen och en nytänd cigarrett i den vänstra. Jag kan inte förneka att jag kände en viss trygghet vid tanken på att de som när detta förslag genomförts skall bära huvudansvaret för hur ”skutan Sverige” skall styras och som i realiteten tar in den rätta kursen inte får göra det nonchalant och med bara ena handen – och vid tanken på att statschefen endast får symbolisk funktion.²⁴

Nancy Eriksson själv var vid tillfället för hes för att tala högt men beklagade sig i viskande ton över att republikfrågan efter Torekov försvunnit från den politiska dagordningen. Dock stödde hon nuvarande förslag som ett steg i rätt riktning. När någon mindre populär monark (läs CG) tillträdde kunde man slutföra saken.

Under den andra riksdagsbehandlingen 1974 förekom däremot omfattande protester både från kretsen kring Folket i Bild/Kulturfront, från den nybildade Medborgarrättsrörelsen (MRR) och från Rikskommittén med folket för kungen. Tre krav dominerade:²⁵ (1) Krav på en rådgivande folkomröstning. (2) Krav på att kungens ställning skulle bevaras eller förstärkas. (3) Krav på att grundlagsförslaget även skulle slå vakt om familjens ställning och den privata äganderätten. Detta kommenterades av folkpartisten Per Ahlmark:

I propagandan för ett nej till det vilande förslaget finns mycket av äkta idealitet. ... Men det finns också en ohelig allians av *andra* grupper i den här propagandan. Den

²² Mikael Svanberg. Demokratisyner på kollisionkurs. Debatten inför författningsreformen 1974. Karlstads universitet. Fakulteten för humaniora och samhällsvetenskap. Politiska och historiska studier, 2013:1, s 54.

²³ Margit Fjellman. Gustaf VI Adolf. Närbilder av kungen. Bonniers, 1973, s 174-178.

²⁴ Gunbjörg Thunvall (S), tisdag 1973-06-05. Riksdagens protokoll, 1973:111, s 177.

²⁵ Hilding Johansson. Grundlagsfrågan i Riksdagen – några avsnitt. Statsvetenskaplig Tidskrift, 1976:1, s 27-31.

yttersta högern och den yttersta vänstern har med skiftande bevekelsegrunder tillfälligt funnit varandra i en kampanj vars syften ofta är ytterst dubiösa. ...

Först den yttersta högern. Jag tänker ... på de inlägg och artiklar som i försåtliga formuleringar tycks pläderna för reell politisk makt åt kungen. Jag vill bara ta *ett* exempel, en artikel av [Gustaf VIs livmedikus moderaten] professor Gunnar Björck [1916-1996] i Svenska Dagbladet i måndags. ”Ingen moraliskt sund person”, skriver han, ”kan i längden lyfta lön på villkor att avstå ifrån att ha en mening. Historien i vårt land, liksom i många andra länder, handlar ofta om en känslig maktbalans mellan fursten, frälset och folket.” Det är oklart vart *exakt* Gunnar Björck syftar. Men tendensen är tydlig: han tänker sig lägen då en icke vald statschef [i likhet med Gustaf V] skall ha makt att påverka politiska beslut och politisk opinionsbildning. Han antyder en maktbalans där ”fursten” kan uppväga sådana politiker som saknar vidsyn och omdöme.²⁶

Hur det nu må vara med detta har regeringsformen blivit oväntat långlivad vilket gett den en särskild men förmodligen helt oförtjänt nimbus. Statsvetaren Cecilia Åse har ägnat en artikel åt monarkens roll i det hela:

Föreställningen tycks vara att en välinformerad statschef kommer att förstå på vilket sätt han *inte* skall ta ställning. Därmed kan det undvikas att medborgarna får intryck av att det inte råder enighet mellan statschef och regering.

Föreställningen i grundlagsdebatten innebär alltså att statschefen för att uppnå och behålla en position över det politiska också bli tvungen att uppträda *som om* han representerar den förda politiken. Alla andra sätt att uppträda riskerar att uppfattas som att han agerar politiskt. Statschefens funktion blir att legitimera den politiska styrelsen och den förda politiken och monarkin skänker därmed nationell legitimitet åt svensk demokrati och det svenska politiska styret.

Talmannen anses besitta ett slags dubbel demokratisk legitimitet: genom att vara vald dels av folket till riksdagen och dels av riksdagsledamöterna till talman. ... Monarkens och talmannens respektive positioner ”över” det politiska systemet bygger alltså på skilda logiker. Talmannen placeras ”över” partipolitik och politiska motsättningar genom att knytas hårt till det demokratiska och parlamentariska systemet medan kungens position ”över” det politiska tvärtom handlar om att hans legitimitet blir större ju längre bort han är från allt det som kan uppfattas som ett direkt samröre med politiska intresse motsättningar, ställningstaganden eller handlingar.²⁷

Hur detta skall realiseras i praktiken utan att monarken drabbas av total handlingsförklamation är inte helt klart. Folkets stöd för grundlagsändringen var initialt mycket måttligt: 80 procent ville behålla kungens befogenheter som de var. Sju procent ville minska dem enligt grundlagsförslaget. 12 procent ville förstärka dem (förmodligen enligt det tidigare grundlagsförslaget). Två procent var osäkra.²⁸ Detta har i efterhand tolkats som att beslutet drevs fram av en mindre grupp partiaktivister och republikaner och över allas huvuden enligt

²⁶ Per Ahlmark (fp). Allmänpolitisk debatt. Fredag 1974-02-01. Riksdagens protokoll, 1974:18, s 16.

²⁷ Cecilia Åse. Vi är överens: Om monarki och demokrati. I: Urban Lundberg och Mattias Tydén, red. Sverigebilder : det nationellas betydelser i politik och vardag. Stockholm : Institutet för Framtidsstudier, 2008, Kap 3, s 49-66.

²⁸ Sifo dec 1973. Expressen, 1974-01-10, s 7.

devisen vi är folkvalda – alltså har vi mandat att fatta vilka beslut som helst.²⁹ CG har senare vänt detta argument mot republikanerna genom att hävda att eftersom monarkins existens är beslutad i laga demokratisk ordning är den definitionsmässigt en demokratisk institution.

*

Tronföljden regleras genom en separat grundlag, successionsordningen. Denna är den kortaste av grundlagar men har genom åren orsakat oändliga diskussioner. Kvinnlig tronföljd som ett sätt att säkra den svenska monarkins överlevnad diskuterades från 1940-talet och framåt med anledning av att Sibylla bara födde flickor. Republikanerna, främst då socialdemokrater och kommunister, var av naturliga anledningar emot förslaget eftersom de inte ville bredda arvsföljden. De borgerliga försökte turnera det som en rättvisefråga vilket resonemang inte förefaller ha övertygat någon. Frågan diskuterades i riksdagen 1952 när danskarna stod i begrepp att införa kognatisk tronföljd eftersom drottning Ingrid inte fött någon pojke utan tre flickor. Men eftersom Sibylla då fött CG ansågs det inte aktuellt. Ordf i författningsutredningen Richard Sandler tog 1961 personlig kontakt med Gustaf VI som inte heller då var intresserad.³⁰

Efter en motion av Anders Björck m fl tillsattes 1975 en utredning om könsneutral tronföljd, inte av nödvändighet men som en ren säkerhetsåtgärd förefaller det. Förslaget om utredning antogs med knapp marginal 151-148. När propositionen gick på remiss 1977 var Riksmarskalksämberet en av remissinstanserna. CG och riksmarskalk Gunnar Lagergren uppges gemensamt ha formulerat svaret: Att man finner sig i vad riksdagen beslutar. Den rojalistiska ståndpunkten vid denna tid var att ”Jobbet är för tungt för en flicka” och argumentet framfördes även i riksdagen. CGs privata åsikt var att man som i Danmark kunde acceptera kognatisk tronföljd.³¹

Den 20 april 1978 lade den borgerliga regeringen fram sitt lagförslag vilket antogs med siffrorna 159-18. Socialdemokraterna lade ned alla sina 270 röster. Eftersom successionsordningen är en grundlag måste den godkännas två gånger med ett mellanliggande val. Andra gången var den 7 november 1979. Liksom förra gången lade socialdemokraterna ned sina röster. Lagen skulle visserligen träda i kraft först den 1 januari 1980 men eftersom den tillämpades retroaktivt innebar den att kronprins Carl Philip, född den 13 maj 1979, nedgraderades till arvprins. Detta ackompanjerades av stor dramatik. Moderate riksdagsrepresentanten Gunnar Björck grät i talarstolen.

*

Tronföljdsfrågan var den första av CGs ”blamager”. Den 16 maj 1979 höll CG en presskonferens på gräsmattan utanför Engelbergs herrgård, Fagersta. Det gällde Världsnaturfonden där CG var hedersordf. Samtalet kom in på den nyfödde prins Carl Philip och CG klämde i med ”Kommunisterna är mina nya vänner eftersom de röstar emot kvinnlig tronföljd. Själv vill jag ha min son Carl Philip som efterträdare,” vilket inte väckte några särskilda reaktioner på platsen men väl när det publicerades.

²⁹ Mikael Svanberg. Demokratisyner på kollisionskurs. Debatten inför författningsreformen 1974. Karlstads universitet. Fakulteten för humaniora och samhällsvetenskap. Politiska och historiska studier, 2013:1.

³⁰ Expressen, 1961-01-31.

³¹ Kirstio Kallio. Kvinnan ska stanna vid spisen. Svensk Damtidning, 1972:31.

Det var ingen presskonferens egentligen, säger fondens generalsekreterare Sven Wahlberg. Det var ett informellt samtal i solskenet. Det var nog lite nojsigt kan man säga. Och det hade lite av det glada skrattets karaktär.

Nils Dahlbeck, även han engagerad i fonden, har ett liknande intryck: – Solen sken, fåglarna sjöng, lantbrukarna hade kommit igång på åkrarna. Stämningen var vårglad och efter samtalet på gräsmattan skulle vi äta saft och kakor. Det låg intet utspel i luften precis.³²

CG vägrade förklara sig men dementirutinerna och bortförklaringarna var redan på plats, uppenbarligen skapade av presstalesmannen Jan Mårtensson: – Även en kung har rätt att skämta. Detta är inte ett utspel i tronföljdsfrågan utan ett uttryck för CGs personliga uppfattning om kungahuset och hans egen familj.

Gustaf Petré, expert på grundlagsfrågor, gjorde en liknande bedömning: ”I och med 1974 års regeringsform har kungen inte några politiska funktioner. Därför har han också fått en friare ställning som tillåter honom att uttala sig i diverse frågor. Av tradition och hävd bör han dock ej uttrycka någon uppfattning i kontroversiella frågor. Med detta menas frågor som diskuteras i riksdagen.”³³

CGs motstånd mot kvinnlig tronföljd är djupt rotat. Kvinnlig tronföljd bryter mot traditionerna. Dessutom vet man aldrig vart det tar vägen om man ändrar något. Ätten splittras och namnet försvinner. Kvinnliga statschefer har lägre – i Saudi Arabien obefintlig – status. På en direkt fråga i SVT Rapport den 23 november 2003 om han ännu var kritisk mot grundlagsändringen svarade han: ”Självklart. Jag tycker det är enkelt. En grundlag som arbetar retrospektivt, det är lustigt.” CG är även emot att religionskravet tas bort.

I en Sifo-undersökning 1979³⁴ röstade 40 procent för kronprinsessan Victoria som tronföljare, 27 procent för kronprins Carl Philip. Kvinnlig arvsrätt låg uppenbarligen i tiden. Känslorna var dock inte så starka. 2010-02 gjordes en opinionsundersökning om CG skulle abdikera till förmån för kronprinsessan Victoria men 64 procent ville ha honom kvar.³⁵ Den senare utvecklingen 2010-2013 förefaller ha mera att göra med CG som person än med kvinnlig arvsrätt. 2010-11 (efter publiceringen av Den motvillige monarken) hade stödet för CG sjunkit till 51 procent.³⁶ 2011-04 var stödet 60 procent.³⁷ 2011-05 var det 44 procent.³⁸ 2011-12 var det åter 64 procent.³⁹ 2012-12 var det 55 procent.⁴⁰ (Stöd ≈ stanna kvar mer än fem år. Inte helt jämförbart med övriga siffror.) 2013-12 efter det att CG betett sig oförsämligt i flera intervjuer var stödet nere i 39 procent.⁴¹

Det som kvarstår i successionsordningen är märkligt nog att barnen för att gifta sig fortfarande måste inhämta CGs och regeringens tillstånd. För kronprinsessan stod tronen på spel om hon ville trotsa CG. För prins Carl Philip och prinsessan Madeleine var det en

³² Jonas Hultkvist. Inget utspel av kungen. Svenska Dagbladet, 1979-05-19.

³³ Jonas Hultkvist. Inget utspel av kungen. Svenska Dagbladet, 1979-05-19. [Uttalande av Gustaf Petré.]

³⁴ En dag blir hon Victoria I. Vecko Journalen, 1979:32.

³⁵ Henrik Brors. Folket vill att kungen sitter kvar. Dagens Nyheter, 2010-03-01.

³⁶ Maria Crofts. Bara hälften vill ha kvar kungen. Dagens Nyheter, 2010-11-27.

³⁷ Marit Sundberg. Kungen får stöd av folket. Expressen, 2011-04-27.

³⁸ Jens Kärrman. Fler vill att kungen ska abdikera. Dagens Nyheter, 2011-05-28.

³⁹ Erik Wiman, Josefin Sköld & Niklas Eriksson. Var fjärde svensk vill att kungen granskas. Aftonbladet, 2011-12-06. [Sifo-mätning 2011-12-05.]

⁴⁰ Mattias Sandberg. Ny Sifoundersökning. Aftonbladet, 2013-01-02.

⁴¹ Jens Kärrman. Allt fler vill att kungen ska lämna tronen. Dagens Nyheter, 2013-12-21.

ekonomisk fråga: Olämpligt giftermål = inget samtycke = inget apanage. Vad som krävs är okänt, men förmodligen skall kandidaten vara åtminstone politiskt okontroversiell. Det var upplagt för upp slitande familjekonflikter och det blev det.

§5. Prins och prinsessa av det kungl. huset må ej gifta sig, med mindre regeringen på hemställan av Konungen därtill lämnat samtycke. Sker det ändock, have han eller hon förverkat arvsrätt till riket för sig, barn och efterkommande.

*

Ett kort tag i slutet av 1918 var alla de nordiska länderna monarkier: 1905 blev Norge en självständig monarki under Håkon VII. 1918-1944 delade Island kung med Danmark under Kristian X. 1918 hade den vita sidan vunnit finska inbördeskriget och även Finland skulle bli en monarki. Den utvalde var prins Karl Fredrik av Hessen. Denne utnämndes under tveksamma former till kung den 9 oktober 1918 men västmakterna vägrade erkänna honom och han avsåg sig tronen redan den 14 december samma år.

Kung Karl Fredrik I var i gott sällskap. 1918 avskaffades 31 monarkier, fram till CGs födelse 19 monarkier och fram till hans tronbestigning ytterligare 58 monarkier. Att det blir så många beror på att delstaterna i det tyska kejsardömet, småkungadömena i Yemen & staterna inom det Brittiska samväldet räknas som separata monarkier. Inte heller de indiska småkungadöme är inräknade. En mera konservativ statistik är nio (1918), 19 (1919-1945) & 20 (1946-1972). Under CGs 40 år på tronen avskaffades ytterligare 15 monarkier. De som tror att kungadömen är för evigt har mycket att bevisa. Återväxten har varit dålig.